

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ



БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС: перспективи розвитку вищої освіти України

Матеріали VII Міжнародної наукової конференції
“Модернізація вищої освіти України в умовах
Болонського процесу: аналіз вітчизняного досвіду
і перспективи розвитку”,
м. Одеса, 29–31 травня 2007 р.
і VIII Міжнародної наукової конференції
“Стан і перспективи розвитку вітчизняної системи
вищої освіти в контексті Болонського процесу”,
м. Судак (Автономна Республіка Крим), 13–16 вересня 2007 р.

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2008

ББК 74.58(4УКР)я43
Б79

Відповідальний редактор В. М. Чирков
(видання здійснене в рамках проекту “Наукові праці МАУП”)

Болонський процес: перспективи розвитку вищої освіти
Б79 України: Матеріали VII Міжнар. наук. конф. “Модернізація вищої освіти України в умовах Болонського процесу: аналіз вітчизняного досвіду і перспективи розвитку”, м. Одеса, 29–31 трав. 2007 р. і VIII Міжнар. наук. конф. “Стан і перспективи розвитку вітчизняної системи вищої освіти в контексті Болонського процесу”, м. Судак (Автономна Республіка Крим), 13–16 верес. 2007 р. — К. : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008. — 368 с.: іл. — Бібліогр. в кінці статей.

ISBN 978-966-608-846-1

У пропонованому збірнику наукових праць висвітлюються проблеми реформування системи вищої освіти України, трансформації освітньої системи країни в умовах розвитку постіндустріального суспільства. Вища освіта розглядається в контексті державної політики України.

Для науковців, державних службовців, менеджерів освіти, викладачів і студентів, які навчаються за такими напрямками і спеціальностями: державне управління, політологія, менеджмент, маркетинг, педагогіка, міжнародні відносини.

ББК 74.58(4УКР)я43+74.58я43

ISBN 978-966-608-846-1

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2008
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2007

Таравська Я. В. Національна освіта в контексті інтеграції в Болонську освітню систему	274
Семенюк Т. В. Процес соціалізації молоді: стадії становлення особистості	277
Люзняк М. Е. Болонський процес і його перспективи для українських студентів	287
Касіян З. Я. Працевлаштування випускників вищих навчальних закладів як критерій їхньої конкурентоспроможності	289
Муравка П. П. Основні напрями реалізації інвестиційних проектів підприємств агропромислового комплексу регіону	295
Шегедин М. Б. Наближення вітчизняної системи медсестринської освіти до європейських стандартів	301
Шегедин М. Б., Смачило І. С. Кредитно-модульно-рейтингова система організації навчального процесу у Львівському державному медичному коледжі ім. Андрея Крупинського	305
Павлюк В. В., Савельєва Т. В. Інформаційне забезпечення навчально-методичної роботи вищих навчальних закладів на засаді використання табличного процесора Microsoft Excel	310
Головко Н. І. Формування правової свідомості молоді як педагогічна проблема	312
Кузнецова О. О. Особливості самостійної роботи студентів як складової навчального процесу	319
Білокінь Г. М. Основні засади підготовки банківських фахівців у контексті Болонського процесу	324
Брунько Ж. А. Причины и факторы реальной дифференциации заработной платы	326

Т. В. СЕМЕНЮК

д-р наук в галузі соціології, проф.
Бердичівська філія МАУП

ПРОЦЕС СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ: СТАДІЇ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Здійснюється порівняльний аналіз класичних і сучасних соціологічних теорій та визначаються теоретико-методологічні засади дослідження соціального феномена “соціалізація”, стадії процесу соціалізації, основні механізми соціалізації особистості.

Виникнення поняття “соціалізація” в американській і французькій соціології відносять до кінця XIX ст. і пов’язують з іменами американського соціолога Ф. Гіддінгса і французького соціолога Г. Тарда.

Під соціалізацією в сучасній соціології зазвичай розуміють процес засвоєння індивідом зразків поведінки, психологічних механізмів, соціальних норм і цінностей, необхідних для успішного функціонування індивіда в суспільстві [10; 17, 686–687]. Соціалізація охоплює всі процеси залучення до культури, комунікації і навчання, завдяки чому людина набуває соціальну сутність і здатність брати участь у соціальному житті. І. Кон і В. Ольшанський визначають соціалізацію як “процес, у ході якого людська істота з визначеними особистісними задатками здобуває якості, необхідні їй для життєдіяльності” [4, 67; 5; 6].

Таким чином, соціалізація — це складний і багатогранний процес, що вивчається різними науками (від історії і психології до педагогіки, етнографії і філософії), кожна з яких досліджує свій аспект. Соціологія, зокрема, вивчає цей процес у таких аспектах: соціокультурному (соціалізація поколінь у конкретно-історичних умовах); біосоціогенетичному (соціалізація індивідів у визначених соціально-економічних умовах); генетико-віковому (вікова соціалізація в умовах конкретного суспільства).

Американський соціолог Н. Смелзер вибрав критерієм систематизації моделей соціалізації теорії чотирьох груп: теорія розвитку особистості (Ч. Кулі, Дж. Г. Мід); психоаналітичні теорії (З. Фрейд, Е. Еріксон); теорія розвитку пізнання (Ж. Піаже); теорія морального розвитку (Л. Колберг).

Модель, що набула поширення в західній соціології, а саме — модель “міжособистісного спілкування” (Ч. Кулі, Дж. Г. Мід), яка називається “Я-теорія”, або теорія “дзеркального Я”, розглядає соціалізацію як процес і результат групового впливу на особистість шляхом міжособистісного спілкування.

До прихильників цієї моделі слід віднести представників психологічної школи Л. Виготського, які розглядають формування особистості в процесі взаємодії і взаємовпливу соціальних груп, колективів і особистості. Ще одна, “когнітивна”, модель соціалізації (Ж. Піаже, Л. Кольберг, А. Маслоу та ін.) розкриває ідею, що поведінка особистості детермінована її знаннями, сукупність яких утворює в її свідомості образ (картину) навколишнього світу. Головним аспектом соціалізації при цьому є процес навчання мисленню, розвитку пізнавальних, моральних і емоційних структур особистості. Згідно з Ж. Піаже, когнітивна соціалізація проходить у кілька стадій: 1) сенсорно-моторна (до 2 років) — припускає розвиток у дітей здатності тривалий час утримувати в пам’яті образи об’єктів навколишнього середовища; 2) передопераціональна (від 2 до 7 років) — діти вчаться розрізняти символи і значення символів, розуміти різницю між об’єктами та їх символами; 3) конкретних операцій (від 7 до 11 років) — діти вчаться виконувати деякі дії подумки, тобто уявляти необхідні дії “у розумі”, без виконання їх у житті; 4) формальних операцій (від 12 до 15 років). Настає час навчатися аналізу абстрактних (математичних, моральних, логічних та ін.) проблем, умінню міркувати про майбутнє.

Цю концепцію доповнив американський психолог Л. Кольберг, який в основу переходу від однієї стадії соціалізації до наступної поклав не тільки результати розвитку когнітивних навичок, а й здатності до розуміння і співпереживання (емпатії) почуттям інших людей. Таке доповнення особливо актуальне для ситуації в сучасній українській школі. Адже відмова від навчання і виховання на цінностях соціалізму створила певний моральний “вакуум”, який, за відсутності морального впливу

церкви, заповнюється стихійно, причому нерідко цінностями прагматичними або й аморальними.

Особливе місце серед прихильників когнітивної моделі займає й погляд “гуманістичних” психологів (А. Маслоу, К. Роджерс та ін.). Ґрунтуючись на ідеї самоактуалізації особистості у процесі її дозрівання, вони вважали, що природні внутрішні сили особистості в змозі самостійно реалізувати соціалізацію індивіда, а засоби, фактори й агенти соціалізації повинні лише не заважати цим силам.

Цікавими є погляди класика прагматизму Дж. Д’юї. В його теоретичній системі знайшла своє вираження адаптивна концепція соціалізації. Він підкреслював вагомість досвіду як особливого елемента освіти й виховання, який разом із знаннями, навичками та цінностями утворює зміст і структуру процесу соціалізації як динамічної системи, відстоював думку, що найважливішим завданням виховання є навчання людини пристосовуватися до свого середовища і взаємодіяти з ним, що і є умовою саморозвитку [5].

Однієї з моделей соціалізації, положення якої актуалізуються у зв’язку із зростанням етнонаціональних проблем [21, 31–52; 22], є модель “інкультурації” (Ф. Боас, В. Маліновський та ін.). У ній соціалізація розглядається як процес передавання культурної спадщини. Людина в цьому процесі бере участь як пасивний споживач, що автоматично сприймає культуру в ході свого індивідуального розвитку. Погоджуючись з авторами цієї концепції в тому сенсі, що в національному характері (менталітеті) справді закріплені стійкі психологічні ознаки конкретної етнічної групи, не можна прийняти їхню точку зору на розуміння соціалізації як несвідомого передавання цих ознак від покоління до покоління.

Поряд з моделями “особистого контролю” (З. Фрейд) і “рольового тренінгу” (Т. Парсонс) у західній соціології дуже поширена модель “соціального навчання”, представлена більшістю різновидів біхевіоризму (Дж. Доллард, Б. Скіннер, Р. Уоллтерс та ін.), яка заснована на відомій формулі “стимул — реакція”. Ця модель під соціалізацією розуміє “модифікацію” людської поведінки шляхом “дозування” стимулів, тобто дотримання визначених пропорцій покарання і заохочення для одержання бажаної реакції (поведінки) [18].

Аналіз розглянутих вище теоретичних моделей соціалізації засвідчує той факт, що у кожній з них визначається процесуальний характер соціалізації. Однак у більшості з них визначається, що процес соціалізації обмежується періодом досягнення дитиною дорослого віку. Так, на думку Н. Андрєєнкової, процес соціалізації завершується у віці 23–25 років, тобто з досягненням молодого людиною стадії зрілості [1, 44]. Саме цей період необхідний для стійкої інтеріоризації комплексу норм і ролей, для вироблення стійкої системи соціальних орієнтацій і установок. Разом з тим обмеженість такого підходу пов'язана передусім із двома аспектами проблем. По-перше, це розуміння дитинства (а іноді і юнацтва, молодості в цілому) лише як підготовки до “справжнього” життя, що почнеться з досягненням дорослості. Такий підхід істотно спотворює зміст соціалізації, обмежує активність молодого людини, привчає бачити в сьогоденні тільки засіб досягнення чогось у майбутньому. При цьому сьогоденнє життя, виходячи з цього підходу, сприймається як щось вимушене, тимчасове, примусове.

Другий аспект цієї проблеми зумовлений появою у науковій літературі поглядів, що переоцінюють вплив навчання і виховання на протікання процесу соціалізації. Від подвійності такого роду врятовані ті, найбільш продуктивні, моделі соціалізації, які можна об'єднати в рамках концепції безперервної соціалізації.

Одним з тих, хто першим описав соціалізацію як процес, що триває протягом усього життя, був американський соціолог О. Брим-молодший [17, 108]. Відмінність соціалізації дорослих від соціалізації дітей, на його думку, полягає в тому, що соціалізація дорослих націлена на зміну поведінки в новій ситуації, тоді як у дітей акцент робиться на формуванні ціннісних орієнтацій. Крім того, дорослі, спираючись на свій соціальний досвід, здатні оцінювати норми і сприймати їх критично, тоді як діти в змозі лише засвоювати їх. І нарешті, соціалізація дорослих допомагає придбати необхідні навички (часто конкретного характеру), а соціалізація дітей пов'язана більшою мірою з мотивацією.

Ближчим до нашого розуміння безперервної соціалізації є еволюційний підхід (еволюційна стадія соціалізації), запропонований американським соціальним психологом Е. Еріксоном

[17, 110–111]. На його думку, індивіду як у дитинстві, так і в зрілому віці доводиться переборювати складні, іноді критичні ситуації, що закономірно виникають на його життєвому шляху і носять специфічний характер на кожному етапі (стадії).

I стадія (дитячий період) — довіра чи недовіра. Дитина на підставі визначеного рівня турботи і комфорту з перших днів довідується, якою мірою можна розраховувати на задоволення основних потреб: їжа, тепло, безпека. Про подолання кризи можна судити, коли малята не плачуть і не сердяться при відході з їхнього поля зору дорослих, які турбуються про них. При неповному вирішенні цієї проблеми залишки недовіри можуть позначатися на подальших стадіях.

II стадія (від одного до двох років) — автономія або сором і сумнів. Ситуація ускладнюється збігом навантажень на дитину, пов'язаних, з одного боку, з початком відстоювання своїх прав і непокорю авторитету, а з іншого боку — батьки починають учить дитину контролювати роботу свого шлунка. Підвищені вимоги в другому напрямі можуть закріпити у свідомості почуття сорому і власної нікчемності, істотно послаблюючи зусилля щодо самовизначення і руху до автономії.

III стадія (від трьох до п'яти років) — ініціатива або почуття провини. Це період розвитку рухової активності, допитливості та уяви. Усвідомлюються відмінності між хлопчиками і дівчатками, виявляється дух суперництва. Дитина визначає межі, до яких ініціатива у виявленні нових здібностей може поширюватися. На цьому ґрунті можливі конфлікти, що в разі надмірної вимогливості з боку дорослих можуть залишити слід безініціативності на подальшому житті.

IV стадія (молодший шкільний вік) — старанність чи недбайливість. На цій стадії відбувається навчання індивідуальної і колективної роботи, формуються стосунки з вчителями й іншими дорослими, відбувається перша “примірка” дорослих ролей. На цьому тлі основним завданням є набуття впевненості в собі, у своїх здібностях, їх усвідомлення і розвиток. Невиконання (часткове чи повне) цього завдання визначається у прояві елементів недбайливості як на цій, так і на подальших стадіях.

V стадія (підлітковий, юнацький вік) — становлення індивідуальності (ідентифікація) або рольова дифузія (невизначеність у виборі ролей). Відомо, що це час виникнення активного

статевого потягу, а отже, і пошуку партнера в інтимній сфері. Разом з тим це час пошуку свого місця в житті, вибору подальшого шляху (навчання, робота та ін.). У цей період небезпечні як невдачі в одній зі сфер, так і переоцінка значущості якої-небудь з них. Перша невдача може негативно позначитися на виборі роботи, друзів, супутника життя, а також спричинити стрес.

VI стадія (молоді роки) — інтимність чи самотність. Основні цілі на цьому етапі — залицяння, шлюб, інші види близькості. Якщо пошук щирих і довірчих стосунків з постійним партнером не увінчався успіхом або ці стосунки призвели до розриву, то надалі це може виявитися у вигляді тимчасових, не завжди обґрунтованих, але завжди нестабільних інтимних зв'язків і невдоволеності цією сферою життя.

VII стадія (середній вік) — продуктивність (творча продуктивність) чи стагнація (творчий застій). Ця стадія пов'язана з реалізацією індивіда у двох основних ролях: працівника і батька. Причому відчуття творчої продуктивності приносить успіх в обох ролях, тоді як творчий застій може викликати невдачу навіть у якій-небудь одній з них. На цьому етапі реалізується той потенціал, що індивід набув протягом попередніх стадій соціалізації.

VIII стадія (старість) — утихомирення або розпач. На цій стадії соціалізацію індивіда визначає підбиття підсумків власного життя й успішності всіх попередніх стадій. Утихомирена старість чи розпач, гіркий жаль щодо невикористаних можливостей — такі межі прояву на цій стадії.

Запропонована концепція соціалізації чи стадій розвитку особистості не позбавлена можливостей її подальшого вдосконалення і навряд чи вичерпує прогресивні підходи в дослідженні процесу соціалізації [20, 116].

В. Харчева обґрунтовує поширення процесу соціалізації на людей літнього віку. Дійсно, пенсійний статус людини визначається часто не його віковими межами, а соціально-економічними факторами, здібностями і можливостями людини продовжувати професійну та інші форми соціальної діяльності [21].

Ідея соціалізації як суцільного процесу взаємодії індивіда із зовнішнім світом розвивається і в інших працях. Так, Є. Рибалко в цій взаємодії активність дитини вбачає у “перетворенні дій-

сності у своїй уяві” [16, 23], виокремлюючи при цьому роль пізнавального апарату дитини для її соціалізації. Плідною уявляється також спроба розглянути процес соціалізації з позицій впливу на співвідношення в людині соціального і біологічного.

Сукупність різних наукових підходів до розуміння сутності людини можна звести до трьох основних концепцій проблеми людини залежно від трактування співвідношення біологічного та соціального: біологізаторська; суто соціальна (соціологізаторська); біосоціальна.

Сутність біологізаторської концепції полягає в тому, що біологічні фактори вирізняють як головні, визначальні в життєдіяльності людини. Один із прихильників такого розуміння природи людини — З. Фрейд, який звернув увагу на негативні ірраціональні сторони людини, пов’язані з її біологічною природою і психікою. Насамперед сексуальні потреби є, як він стверджував, головними в людській природі, й “доводи розуму безсилі проти їх пристрастей”.

Сутність соціологізаторської концепції — розуміння людини як соціальної предметно-діяльнісної істоти, як носія суспільних відносин.

На думку російського філософа Е. В. Ільєнкова, спочатку і до кінця особистість — це явище соціальної природи, соціального походження. Мозок — це лише матеріальний орган, за допомогою якого особистість здійснюється в органічному тілі людини, перетворюючи це тіло в слухняне, легко кероване знаряддя.

Отже, ні біологізаторська, ні соціологізаторська концепції не в змозі дати наукові пояснення природи людини насамперед через свою однобічність.

“Людина та її історія виявляються найскладнішими явищами у світі, — наголошував П. Сорокін. — Пояснити їх за допомогою якогось одного принципу — справа безнадійна. Звідси — хибність і безнадія всяких моністичних теорій, що роблять спроби пояснити історію та діяльність людей за допомогою одного фактора”.

У прагненні подолати однобічність і об’єднати раціональні елементи кожної з розглянутих крайніх позицій виникла біосоціальна концепція людини. Людина при цьому розглядається як істота, яка живе за біологічними та соціальними законами.

Досить вдалим і науково обґрунтованим вбачається розуміння людини як живої біопсихосоціальної багаторівневої системи. Людина за цією концепцією (І. І. Хоміч) постає як багаторівнева жива система [22]. Таких рівнів п'ять: структурний, функціональний, психічний, свідомий, поведінково-діяльний. Жоден із цих рівнів не є самотійним. Кожен з них виконує свою специфічну роль у системі і слугує невіддільним її компонентом. Усі вони поєднуються системоутворюючим фактором — кінцевим результатом функціонування живої системи. Структура системи передбачає певний ієрархічний зв'язок між рівнями, який зумовлений поетапним еволюційним виникненням.

Підтримуємо позицію українського соціолога М. Лукашевича, що з такого розуміння постає проблема пошуку адекватної концепції соціалізації, яка б враховувала нерозривну єдність у людині біологічного, психічного і соціального, таким чином, людина є носієм особистісних характеристик.

Плідним, на наш погляд, буде пошук у напрямі вивчення процесів адаптації людини до навколишнього середовища, що постійно змінюється. У цьому зв'язку заслуговує на увагу адаптивно-розвиваюча концепція соціалізації (М. Лукашевич) [10, 95–108]. Сутність адаптивно-розвиваючої концепції соціалізації полягає у розгляді соціалізації як триваючої все життя взаємодії людини з навколишнім середовищем, що змінює одна одну шляхом (за допомогою) адаптації в кожній зі сфер його життєдіяльності. Будь-яка адаптація як особлива діяльність людини із засвоєння чергової нової соціальної ситуації (суб'єктивно нової для конкретного індивіда) додає йому соціальний досвід (об'єктивно існуючий як елемент культури даного суспільства) і тим самим підвищує рівень його соціалізації. Наступна адаптація індивіда, спираючись на новий, більш високий, рівень його соціалізації, відбувається ефективніше, даючи йому змогу швидше піднятися на чергову сходинку соціалізації. При цьому у процесі соціалізації людини задіяні адаптивні механізми: інформаційний, що полягає у забезпеченні достовірної інформації щодо нової для людини ситуації, та комунікаційний — у встановленні необхідних особистих комунікаційних зв'язків з авторитетними носіями такої інформації. У ході сукупної взаємодії індивіда із соціальним середовищем (а отже, і впливу індивіда на суспільство щодо задоволення своїх соціальних потреб) здійс-

нюються зміни в суспільстві у бік більшої орієнтації на людину, на сукупність її соціальних інтересів.

У такий спосіб здійснюється друга сторона нероздільного процесу соціалізації — соціалізація суспільства. До переваг розглянутої адаптивно-розвиваючої концепції соціалізації людини можна віднести такі чинники:

1. Враховуючи, що адаптація до новизни в оточуючому середовищі інтегрує біологічну, психологічну і соціальну (у вузькому розумінні цього поняття) адаптації [10, 107], а також той факт, що соціалізація — це безперервний процес накопичення соціального досвіду шляхом нових адаптацій, все це змушує при організації навчально-виховного процесу в навчальному закладі орієнтуватися на цілісність особистості учня.

2. Вона охоплює всі сфери життєдіяльності учня, що уможливорює найбільш повну реалізацію комплексного його навчання і виховання.

3. Вона розглядає соціалізацію як процес, що охоплює все життя людини, а також створює передумови для організації неперервного навчання і виховання протягом усього життєвого шляху індивіда.

4. Вона спирається на механізм засвоєння нових соціальних ситуацій, що сприяє формуванню творчої мобільності особистості, орієнтованої на свідому й активну діяльність у нових соціальних умовах.

Отже, у запропонованому підході закладаються основи для розгляду впливу процесу соціалізації на людину в цілому, у сукупності її біологічного, психічного і соціального рівнів. Такий підхід найбільш важливий для розуміння процесу соціалізації особистості в умовах реформування освітніх систем. Провідною ідеєю, що покладена світовою педагогічною думкою в основу оновлення освіти, є безперервність освіти, яка тісно пов'язана з процесом адаптації людини до суспільного життя.

Література

1. Андреевкова Н. В. Проблема социализации личности // Социальные исследования. — М., 1970. — Вып. 2.

2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. — М.: Прогресс, 1986.
3. Гіденс Е. Соціологія. — К.: Основи, 1999.
4. Кон И. С., Ольшанский В. Б. Социализация // Филос. энцикл. — М.: Сов. энцикл., 1970. — Т. 5.
5. Кон И. С. НТР и проблема социализации молодежи. — М.: Знание, 1987.
6. Кон И. С. Открытие “Я”. — М.: Политиздат, 1978.
7. Кравченко А. И. Социология: Словарь. — М.: Академия, 1995.
8. Левицкая А. Г. Урбанизация и воспитание: социологический анализ. — Воронеж: Изд-во ВГУ, 1989.
9. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Политиздат, 1977.
10. Лукашевич М. П. Соціалізація: Виховні механізми і технології: Навч.-метод. посіб. — К.: ІЗМН, 1998.
11. Mead G. N. Mind, self and Society: From the standpoint of a social behaviorist. — Chicago: Univ. of Chicago Press, 1934.
12. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. — К.: Абрис, 1996.
13. Москаленко В. В. Социализация личности (Философский аспект). — К.: Выща шк., 1986.
14. Мудрик А. В. Социализация в смутное время. — М.: Наука, 1991.
15. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика. — М.: Прогресс, 1993.
16. Рыбалко Е. Ф. Становление личности // Социальная психология личности. — Л.: Наука, 1973.
17. Смелзер Н. Социология: Пер. с англ. — М.: Феникс, 1994.
18. Skinner B. F. Beyond Freedom and Dignity. — N. Y., 1971.
19. Сурмин Ю. П., Туленков Н. В. Теория социальных технологий: Учеб. пособие. — К.: МАУП, 2004.
20. Фрейд З. Массовая психология и анализ человеческого “Я”: Я и Оно // Труды разных лет. — Тбилиси, 1991. — Кн. 1.
21. Харчева В. Г. Основы социологии: Учебник. — М.: Логос, 1997.
22. Хомич И. И. Человек — живая система: Естественно-научный и философский анализ. — Минск, 1989.